

סקר בקרב מנהלי בתי ספר: עיסוק בתכנים דמוקרטיים בבתי ספר

כתב: חנן כהן בהנחיית: פרופ' תמר הרמן

מרכז גוטמן לסקרים, המכון הישראלי לדמוקרטיה

מבוא

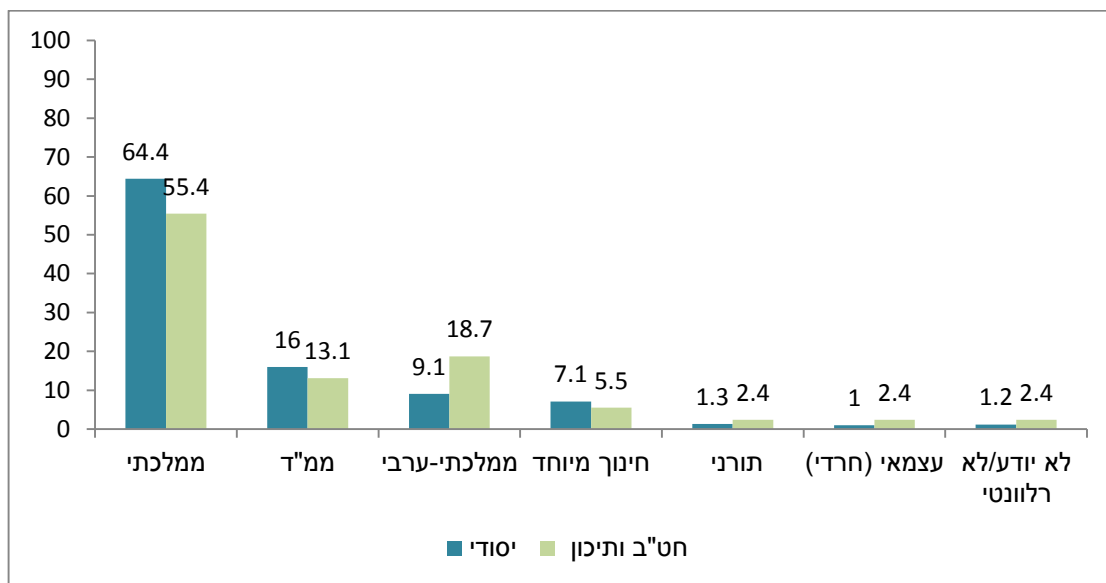
פורום דב לאוטמן למדיניות בחינוך מבקש להעמיד את נושא החינוך לדמוקרטיה בראש סדר היום החינוכי והציבורי, מתוך התחושה כי במגזרים רחבים בישראל קיימת שחיקה גוברת בהבנת ערכי הדמוקרטיה והפנמתם. הפורום מבקש להציב באופן ברור ונוקב את השאלה: האם מדינת ישראל עושה די כדי לחנך את צעירה להיות אזרחים דמוקרטים? האם וכיצד החינוך לדמוקרטיה יכול להכשיר את אזרחי העתיד של מדינת ישראל? מהו תפקידה של מערכת החינוך בהקשר זה?

הדוח זה, שמבוסס על סקר רחב היקף שנערך בקרב מנהלי בתי ספר בישראל, מבקש להציג למשתתפי פורום לאוטמן "צילום מצב" של המתרחש במערכת החינוך הישראלית בכל הקשור לחינוך לדמוקרטיה, בעיקר מתוך התבוננות בסוגי הפעילות החינוכית בבתי הספר. בכוונת מכוון דוח זה אינו מתמקד בתפיסותיהם של מנהלי בתי הספר בסוגיה של הגדרת הדמוקרטיה או בהערכתם את מידת ההפנמה של הערכים הדמוקרטיים בקרב התלמידים ובני הנוער, אלא מבקש לבדוק אמפירית מהם סוגי הפעילות והיקף הפעילות בכל אחד מן התחומים השוכנים תחת הכותרת הרחבה של "החינוך לדמוקרטיה". יצוין כי במחקר מקביל שנערך לקראת כינוס פורום לאוטמן בוצעו ראיונות עומק עם מנהלי בתי ספר, ובו באו לידי ביטוי באופן נרחב ועשיר יותר תפיסותיהם של המנהלים בסוגיות אלו, כך שיש לראות בשני הדוחות הללו דוחות המשלימים זה את זה.

את סקר מנהלי בתי הספר בישראל ביצע מרכז גוטמן לסקרים במכון הישראלי לדמוקרטיה בראשותה של פרופ' תמר הרמן בתאריכים 7–15 במאי 2015. הסקר הופץ למנהלים תוך שימוש בפלטפורמת סקרים אינטרנטית וכלל שתי גרסאות: האחת יועדה למנהלי בתי ספר יסודיים (כיתות א'-ו' או א'-ח'), והאחרת למנהלי חטיבות ביניים ותיכונים (כיתות ז'-ט, ז'-י"ב, ט'-י"ב). הסקרים הופצו על ידי משרד החינוך ל-2,222 מנהלי בתי ספר יסודיים ו-1,279 מנהלי בתי ספר על-יסודיים. על הסקרים במלואם ענו 595 מנהלי בתי ספר יסודיים (26.7% היענות) ו-295 מנהלי בתי ספר על-יסודיים, חטיבות ביניים ותיכונים (23.1% היענות). שיעור היענות זה נחשב גבוה. על הסקר ענו מנהלים מכל זרמי החינוך, אך היה ייצוג חסר ברור לבתי הספר התורניים והעצמאיים-חרדיים, וייצוג נמוך מעט לבתי הספר הממלכתיים-דתיים.

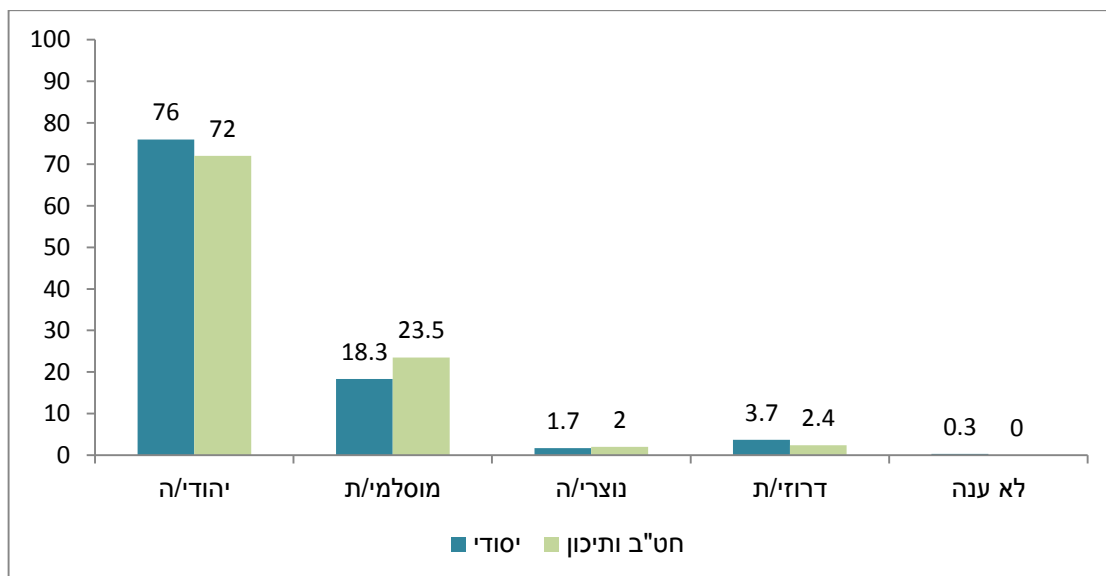
80% מן המנהלים בסקר בתי הספר היסודיים דיווחו כי בית הספר שלהם כולל כיתות א'-ו', ו-20% ענו שהוא כולל כיתות א'-ח'. בסקר מנהלי חטיבות ביניים ותיכונים 41% מן המנהלים אחראים על בית ספר שש שנתי (ז'-י"ב), 22% על חטיבות ביניים תלת שנתיות (ז'-ט) ו-37% על תיכונים תלת שנתיים (כיתות י'-י"ב).

תרשים 1: לאיזה זרם שייך בית הספר שאותו את/ה מנהל/ת? (אחוזים, סקר מנהלי יסודי וסקר מנהלי על-יסודי)

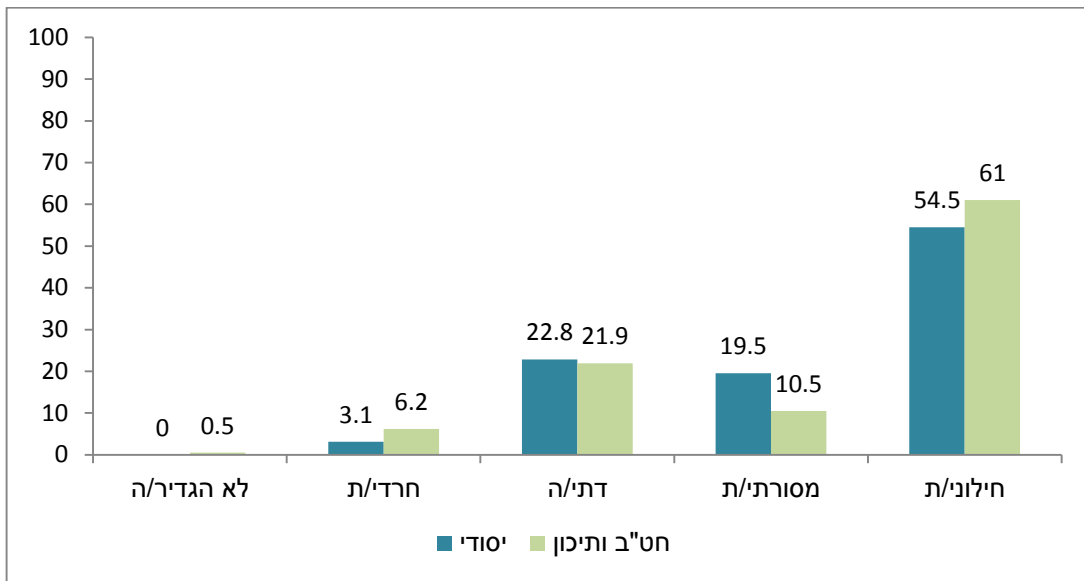

ביקשנו מן המנהלים לציין את דתם ואת הגדרתם העצמית הדתית (בקרב היהודים). כשלושה רבעים מן המשיבים הם יהודים, וכחמישית ערבים-מוסלמים. רוב העונים היהודים הגדירו עצמם חילונים. מבחינה מגדרית, 70% ממנהלי בתי הספר היסודיים שענו על הסקר היו נשים ו-30% גברים. ואילו מקרב מנהלי חטיבות הביניים והתיכונים 53% היו גברים ו-47% נשים.

תרשים 2: מנהלי בתי הספר לפי דת (אחוזים, סקר מנהלי יסודי וסקר מנהלי על-יסודי)

תרשים 3: הגדרה עצמית דתית (אחוזים, יהודים בלבד, סקר מנהלי יסודי וסקר מנהלי על-יסודי)

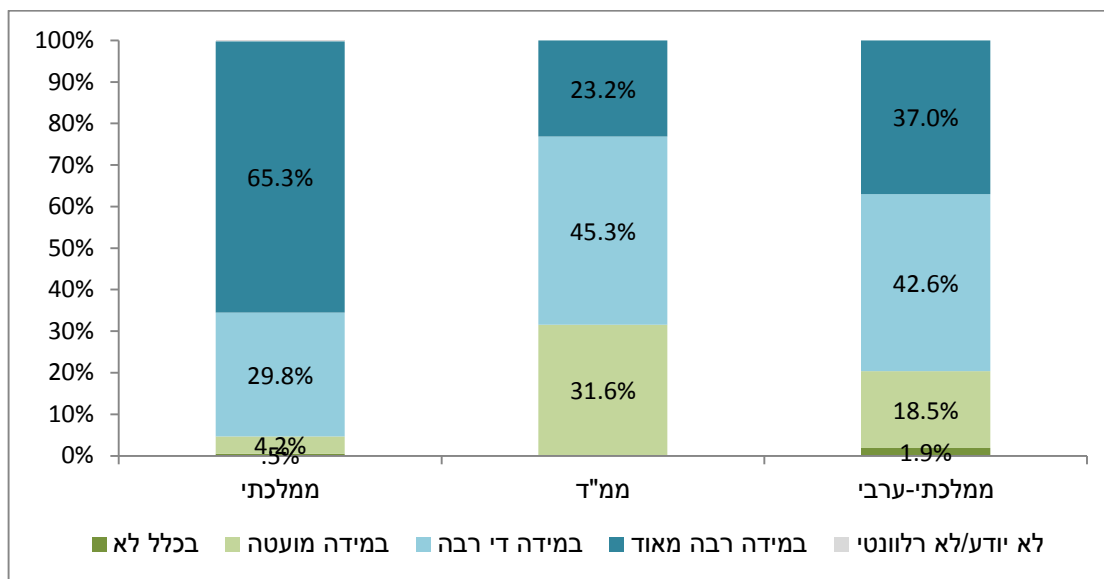
דוח זה כולל שמונה חלקים:

1. מחויבות כללית של מנהלי בתי הספר לעסוק בתכנים דמוקרטיים.
2. הוראת מקצוע האזרחות בבתי הספר.
3. הפעלת התכנית "האחר הוא אני" בבתי הספר.
4. פעילויות בנושא דמוקרטיה וזכויות.
5. מפגשים בין סקטורים.
6. פעילות בנושא הבחירות לכנסת.
7. פעילות בנושא סובלנות וגזענות.
8. מועצת תלמידים.

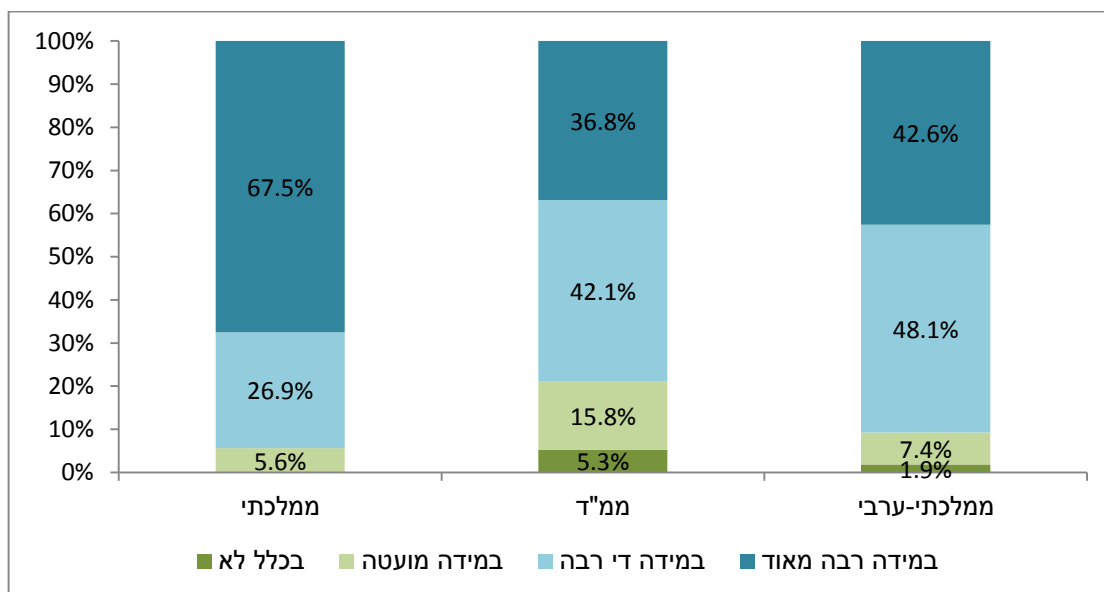
1. מחויבות כללית של מנהלי בתי הספר לעסוק בתכנים דמוקרטיים

ראשית ביקשנו לבדוק את מידת מחויבותם של המנהלים לעסוק בתכנים דמוקרטיים בבתי הספר. מצאנו כי רוב המנהלים סבורים כי נושא החינוך לדמוקרטיה רלוונטי כיום לתלמידיהם: 84% ממנהלי בתי הספר היסודיים ו-88.5% ממנהלי בתי הספר העל-יסודיים הגדירו נושא זה רלוונטי במידה די רבה או רבה מאוד. בזרם הממלכתי-דתית תפיסת הרלוונטיות הייתה נמוכה יותר, אם כי עדיין מדובר ברוב של מנהלים המייחסים לה חשיבות רבה או רבה מאוד: 68.5% ממנהלי בתי הספר היסודיים ו-79% ממנהלי בתי הספר העל-יסודיים.

תרשים 4: האם לדעתך נושא החינוך לדמוקרטיה רלוונטי כיום לתלמידך? (אחוזים, בחלוקה לפי זרם חינוך, סקר מנהלי יסודי)

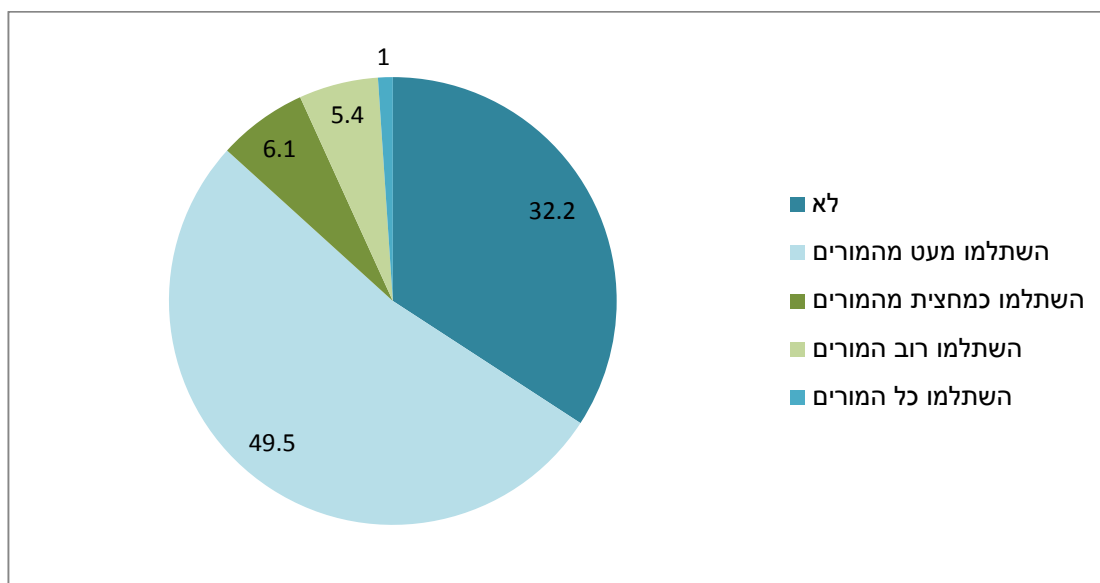
תרשים 5: האם לדעתך נושא החינוך לדמוקרטיה רלוונטי כיום לתלמידך? (אחוזים, בחלוקה לפי זרם חינוך, סקר מנהלי על-יסודי)

מכאן עברנו לשאול את המנהלים האם הם עצמם השתתפו בהשתלמויות בתחום החינוך לדמוקרטיה. מעט יותר משליש מן המנהלים דיווחו שהשתתפו בהשתלמויות כאלה. בשאלה זו נתגלו הבדלים ניכרים בין מנהלי בתי ספר מזרמי החינוך השונים. בבתי ספר יסודיים בזרם הממלכתי-ערבי רוב של 65% מהמנהלים השתתפו בהשתלמויות בנושא החינוך לדמוקרטיה, לעומת 37% בזרם הממלכתי ו-19% בלבד בזרם הממלכתי-דתי. בחינוך העל-יסודי נתגלתה מגמה דומה: בזרם הממלכתי-ערבי רוב של 65% מהמנהלים השתתפו בהשתלמויות בתחום החינוך לדמוקרטיה, לעומת 39% בזרם הממלכתי ו-18% בזרם הממלכתי-דתי.

בהמשך לכך שאלנו את המנהלים בחינוך העל-יסודי האם המורים בבית הספר השתלמו בנושא זה. מצאנו כי שיעור נמוך מן המורים זכו להשתלמויות מעין אלה: 6% ענו שבבית ספרם השתלמו רוב או כל המורים, 6% ענו שהשתלמו כמחצית מן המורים, ו-82% ענו שאך מעט מן המורים השתלמו בנושא. כשבדקנו שאלה זו בחלוקה לפי זרם חינוך גילינו כי בכל הזרמים רק אחוז נמוך מאוד מן המורים השתלמו באופן שוטף בנושאי החינוך לדמוקרטיה, אם כי האחוז נמוך במיוחד בבתי הספר הממלכתיים-דתיים: ב-16% מבתי הספר הממלכתיים השתלמו כמחצית מהמורים, רובם או כולם, לעומת 15% מבתי הספר הממלכתיים-ערבים, ו-3% בלבד מבתי הספר הממלכתיים-דתיים.

תרשים 6: האם המורים בבית הספר שאת/ה מנהלת/ת השתלמו או משתלמים באופן שוטף בנושאי חינוך לדמוקרטיה ואם כן כמה? (אחוזים, סקר מנהלי על-יסודי)

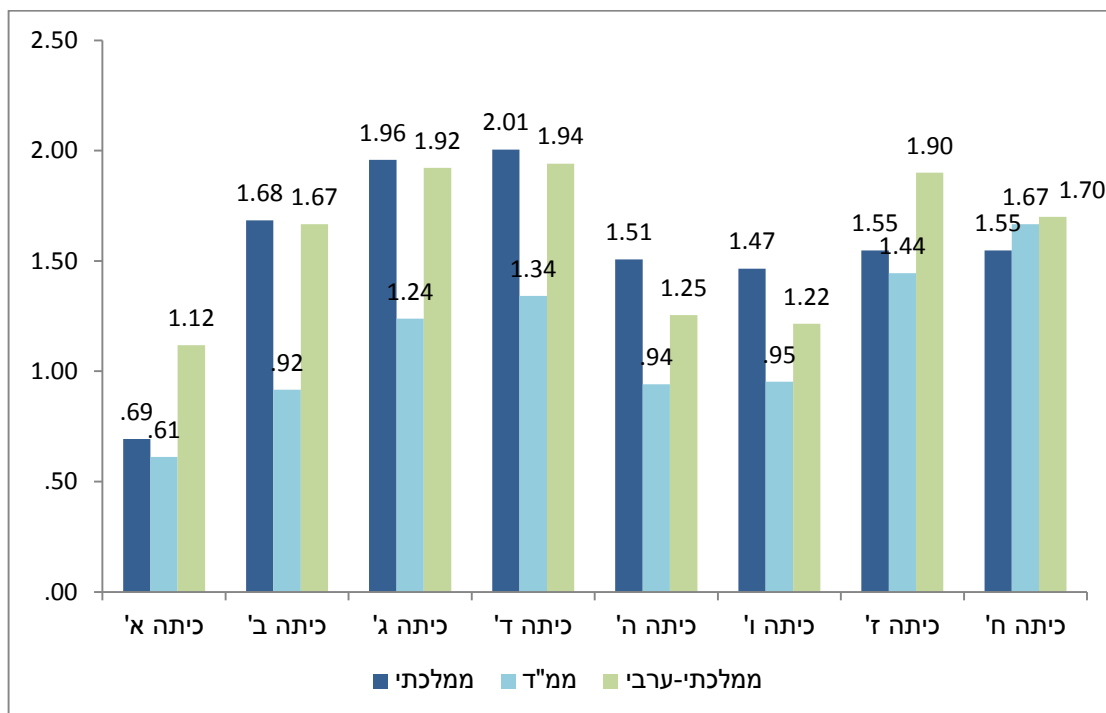

לבסוף שאלנו את המנהלים האם הם עצמם העבירו בכיתה, כמורה או כמנהל, פעילויות בנושא החינוך לדמוקרטיה. רובם (מעל 80% בשני הסקרים) ענו שאכן העבירו פעילות בנושא זה. בפילוח של שאלה זו לפי זרם חינוך לא נתגלו הבדלים ניכרים בין מנהלי בתי הספר היסודיים. בסקר מנהלי בתי ספר על-יסודיים עלה כי 87% מהמנהלים בזרם הממלכתי העבירו בכיתה פעילויות בנושא החינוך לדמוקרטיה, לעומת 76% בזרם הממלכתי-דתי, ו-68.5% בזרם הממלכתי-ערבי.

2. הוראת מקצוע האזרחות בבתי הספר

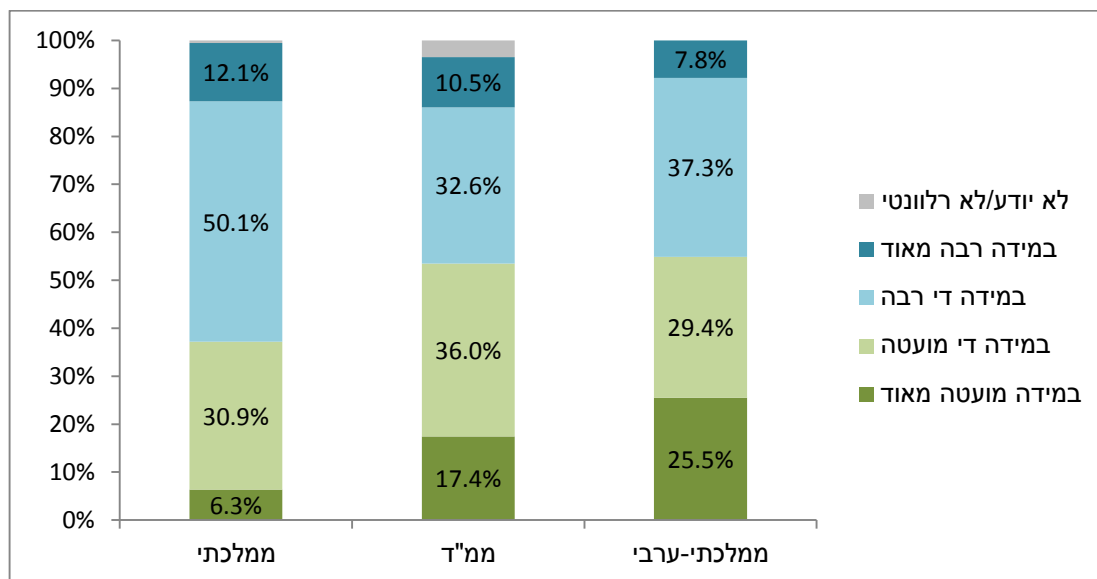
כעת ביקשנו לבדוק את היקף הוראת מקצוע האזרחות בבתי הספר. מהסקר אנו למדים כי ברוב מכריע של בתי הספר היסודיים (92%) נלמד המקצוע "מולדת, חברה ואזרחות". המקצוע נלמד באופן נרחב יותר בכיתות ג'-ד' ובכיתות ז'-ח' (כשעתיים בשבוע בכל כיתה במוצע). בכיתות א' המקצוע נלמד באופן המצומצם ביותר (ממוצע של 0.7 שעות לימוד בשבוע). בבדיקה של ממוצע שעות ההוראה במקצוע זה לפי זרם חינוך מצאנו כי בזרם הממלכתי-דתי המקצוע נלמד באופן מצומצם יותר בהשוואה לזרמים הממלכתי והממלכתי-ערבי.

תרשים 7: מספר השעות השבועיות שהמקצוע "מולדת, חברה ואזרחות" נלמד בכל אחת מן הכיתות (ממוצע, רק בתי ספר שהמקצוע נלמד בהם, לפי זרם חינוך, סקר מנהלי יסודי)

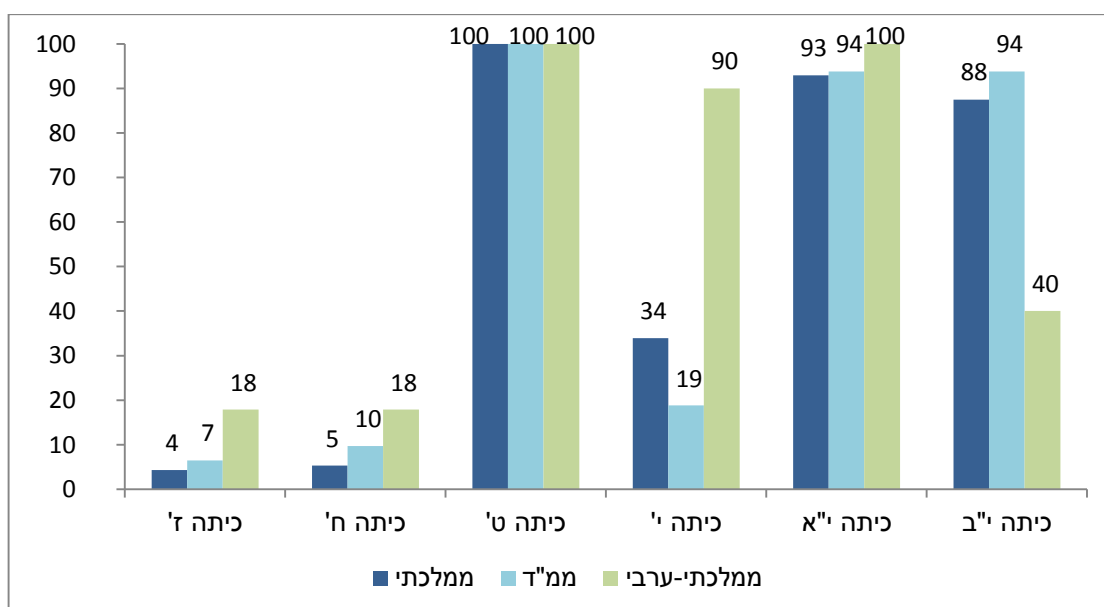
מכיוון שהמקצוע "מולדת, חברה ואזרחות" כולל בתוכו נושאי ידע מגוונים, ביקשנו להבין באיזו מידה השיעורים במקצוע זה עוסקים בעצם בחינוך לדמוקרטיה. 57% מהמנהלים ענו כי השיעורים במקצוע זה כוללים חינוך לדמוקרטיה במידה די רבה או רבה מאוד, לעומת 42% שענו במידה די מועטה או מועטה מאוד. בפילוח לפי זרם חינוך ניתן לראות כי בזרם הממלכתי 62% מהמנהלים ענו שהשיעורים במקצוע כוללים גם עיסוק בחינוך לדמוקרטיה במידה די רבה או רבה מאוד, לעומת 45% מהמנהלים בזרם הממלכתי-ערבי ו-43% מהמנהלים בזרם הממלכתי-דתי.

תרשים 8: האם השיעורים במקצוע "מולדת חברה ואזרחות" כוללים גם עיסוק בחינוך לדמוקרטיה? (אחוזים, רק בתי ספר שהמקצוע נלמד בהם, לפי זרם חינוך, סקר מנהלי יסודי)

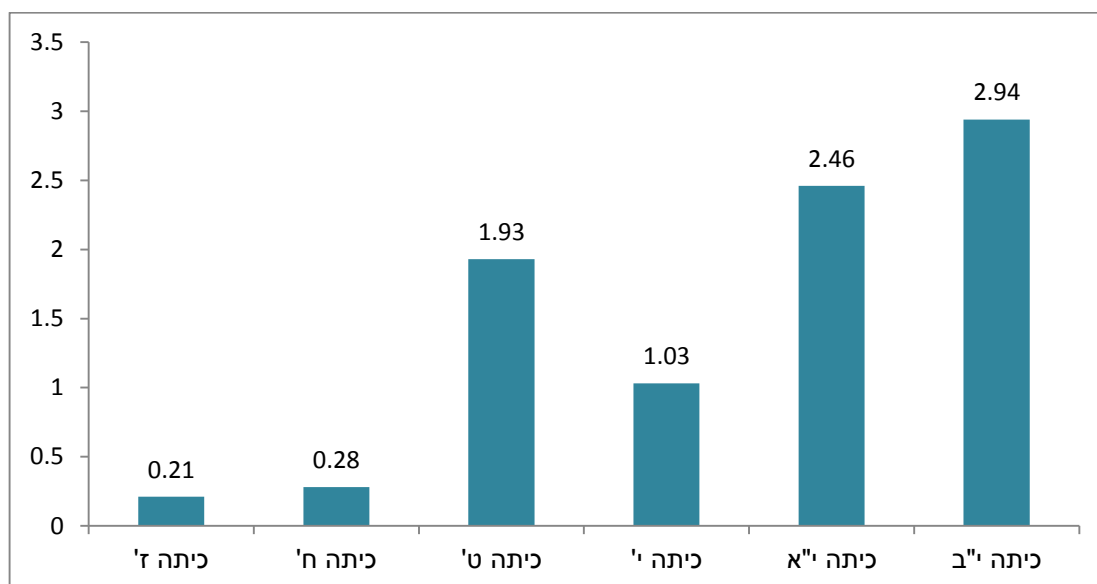
כעת עברנו לבדוק את הוראת מקצוע האזרחות בבתי הספר העל-יסודיים. ברוב מכריע של חטיבות הביניים והתיכונים (95%) מקצוע האזרחות נלמד כמקצוע נפרד. המקצוע נלמד בעיקר בכיתות ט', י"א ו-י"ב (100%, 94%-ו-86% מן הכיתות, בהתאמה). המקצוע נלמד חלקית בכיתות י' (39% מן הכיתות) וכמעט שאינו נלמד בכיתות ז' ו-ח' (11%-ו-13% מן הכיתות בהתאמה). בחלוקה לפי זרם חינוך מצאנו כי באופן יחסי לזרמים הממלכתי והממלכתי-דתי, בזרם הממלכתי-ערבי לומדים את מקצוע האזרחות מעט יותר בכיתות ז' ו-ח' (18% מהכיתות), הרבה יותר בכיתה י' (90%) ומעט פחות בכיתה י"ב (40% מן הכיתות).

תרשים 9: באילו מן הכיתות בבית הספר שאת/ה מנהל/ת לומדים אזרחות? (אחוזים, רק בתי ספר שהמקצוע נלמד בהם, לפי זרם חינוך, סקר מנהלי על-יסודי)

ביקשנו מן המנהלים להעריך את מספר השעות השבועיות הממוצע שמקצוע האזרחות נלמד בכל אחת מן הכיתות. בכיתות ט', י"א ו-י"ב המקצוע זוכה לשעות ההוראה הרבות ביותר: כמעט שלוש שעות שבועיות בממוצע בכיתה י"ב, שעתיים וחצי בממוצע בכיתה י"א, וכמעט שעתיים בממוצע בכיתה ט'. בכיתה י' המקצוע נלמד בממוצע שעה אחת בכל כיתה. בכיתות ז' ו-ח' המקצוע כמעט שאינו נלמד, ולכן ממוצע השעות נמוך מאוד.

תרשים 10: מספר השעות השבועיות הממוצע שמקצוע האזרחות נלמד בכל אחת מן הכיתות (ממוצע, רק בתי ספר שהמקצוע נלמד בהם, סקר מנהלי על-יסודי)

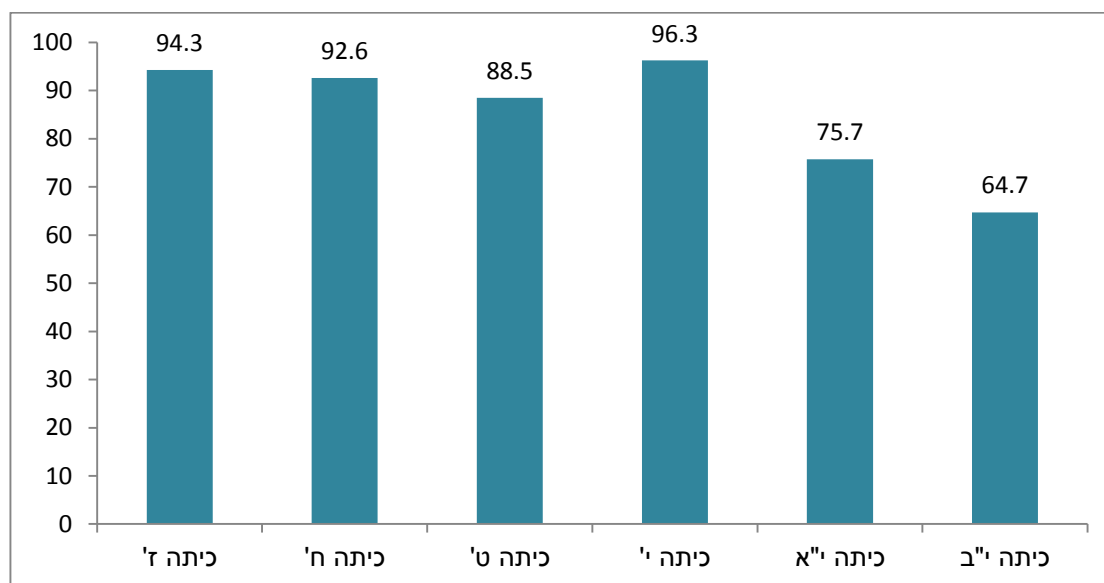

3. הפעלת התכנית "האחר הוא אני" בבתי הספר

תכנית הלימודים "האחר הוא אני" היא תכנית ארצית של משרד החינוך למניעת גזענות ולעידוד סובלנות וחיים משותפים.¹ ביקשנו לבדוק באיזו מידה התכנית מופעלת בבתי הספר ובאילו תכנים היא עוסקת. 79% מן המנהלים בבתי הספר היסודיים ו-65% ממנהלי חטיבות הביניים והתיכונים ענו שהתכנית מופעלת בבית הספר שהם מנהלים. התכנית מופעלת באופן נרחב יותר בכיתות ז'-י' (בכיתות אלה כ-90% ויותר מן הכיתות לומדות את הנושא), ובאופן מעט מצומצם יותר בכיתות י"א ו-י"ב (76% ו-65% מן הכיתות לומדות את הנושא, בהתאמה).

¹ מתוך "האחר הוא אני", אתר משרד החינוך.

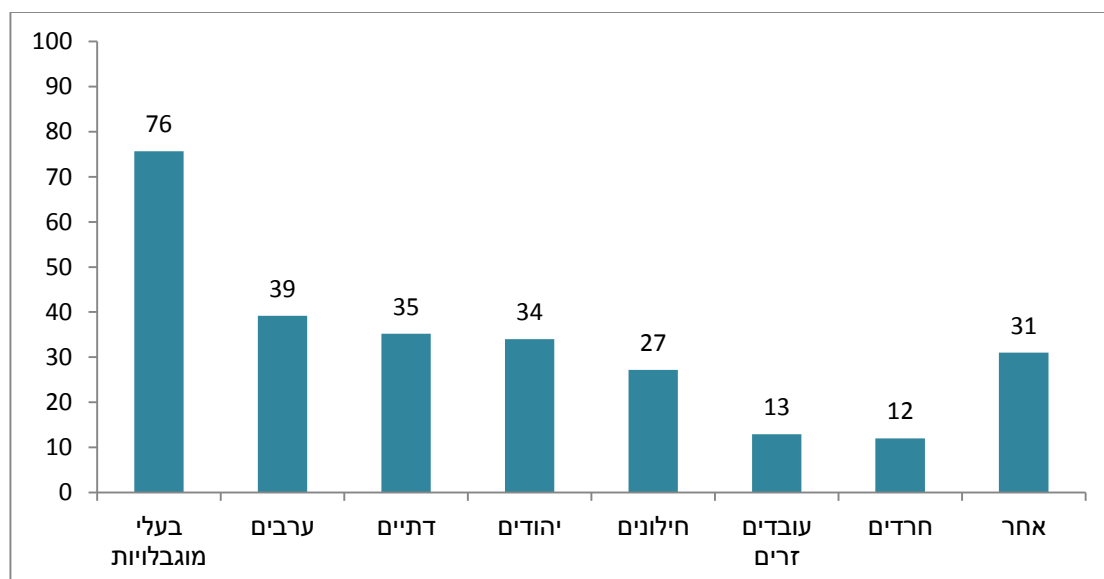
תרשים 11: באילו כיתות מופעלת התכנית "האחר הוא אני"? (אחוזים, רק בתי ספר שהתכנית מופעלת בהם, סקר מנהלי על-יסודי)

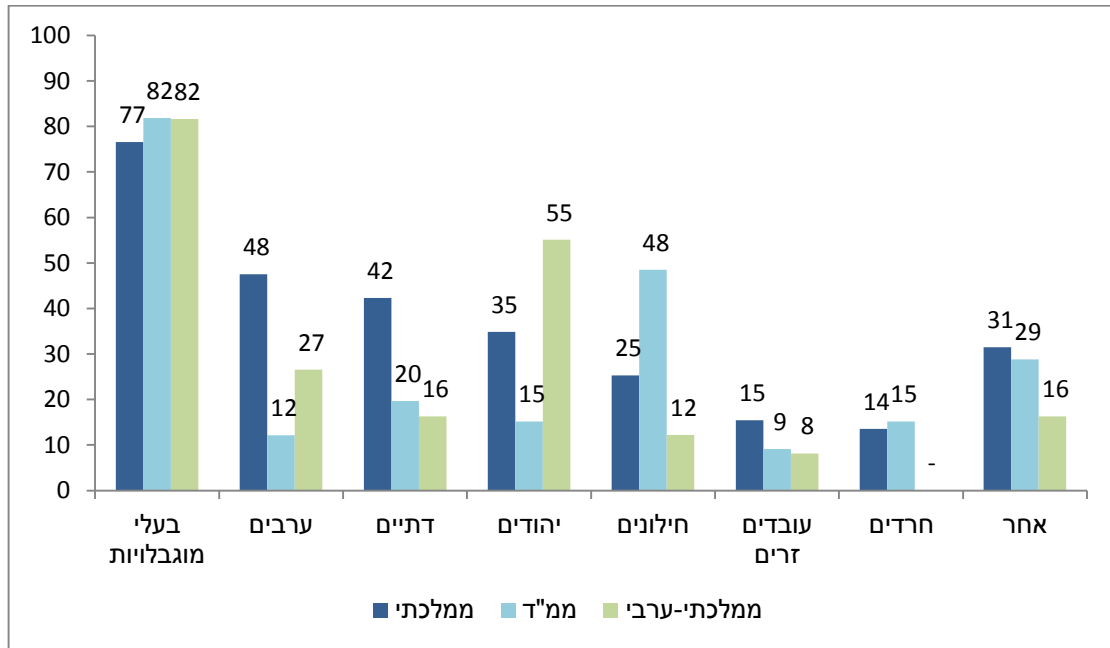
שאלנו את מנהלי בתי הספר היסודיים שהתכנית פועלת בהם, מיהם ה"אחרים" שנבחר להתמקד בהם. ניתן לראות כי ברוב מכריע של בתי הספר שהתכנית מופעלת בהם נבחרו כ"אחר" בעלי מוגבלויות (76%), ולאחריהם ערבים (39%), דתיים (35%), יהודים (34%), חילונים (27%), עובדים זרים (13%) וחרדים (12%).

בפילוח לפי זרם חינוך אפשר לראות כי בכל הזרמים התייחסו במידה רבה במסגרת התכנית לבעלי מוגבלויות. בזרם הממלכתי נבחרו באחוזים גבוהים גם ה"אחרים" הערבי והדתי, בזרם הממלכתי-דתי נבחר ה"אחר" החילוני, ובזרם הממלכתי-ערבי נבחר ה"אחר" היהודי.

תרשים 12: מיהו "האחר" או "האחרים" שבחרתם? (אחוזים, רק בתי ספר שהתכנית "האחר הוא אני" מופעלת בהם, סקר מנהלי יסודי)

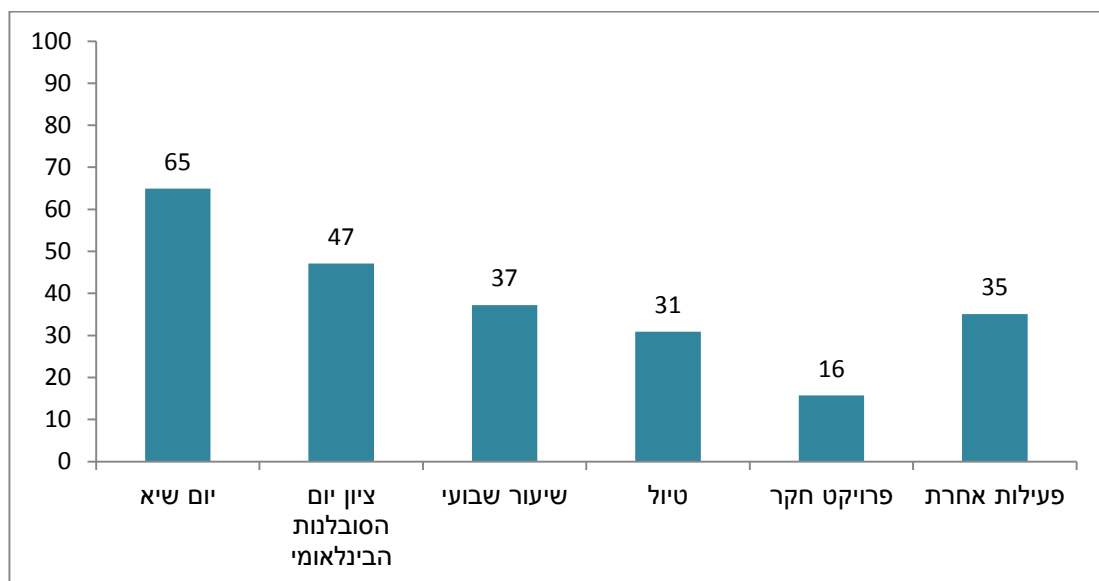

תרשים 13: מיהו "האחר" או "האחרים" שבחרתם? (אחוזים, רק בתי ספר שהתכנית "האחר הוא אני" מופעלת בהם, לפי זרם חינוך, סקר מנהלי יסודי)

שאלנו את מנהלי חטיבות הביניים והתיכונים שהתכנית מופעלת בהם אילו פעילויות מתקיימות במסגרתה. מן התשובות עולה כי ברבים מן המקרים מדובר בפעילות שיא חד-פעמית: יום שיא (65% מבתי הספר), ציון יום הסובלנות הבינלאומי (47%) וטיול (31%). רק בכ-33% מבתי הספר שהתכנית מתקיימת בהם התקיים שיעור שבועי בנושא, וב-16% מבתי הספר מתבצע פרויקט חקר.

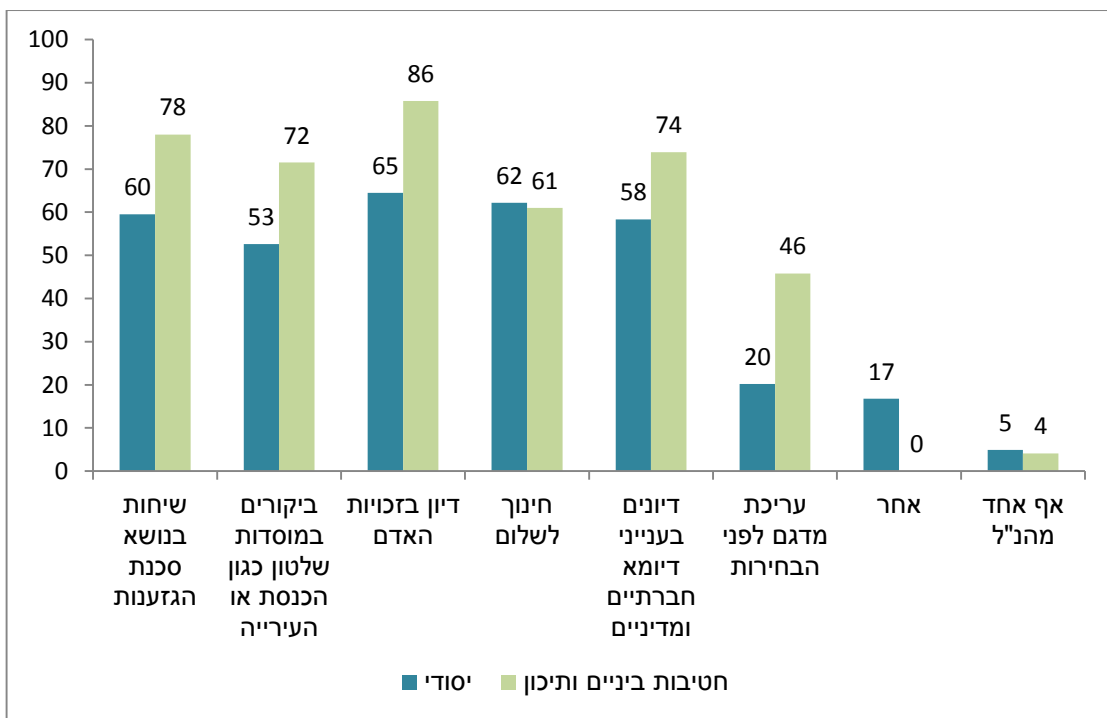
תרשים 14: אילו פעילויות מתקיימות במסגרת התכנית "האחר הוא אני" (אחוזים, רק בתי ספר שהתכנית מופעלת בהם, סקר מנהלי על-יסודי)

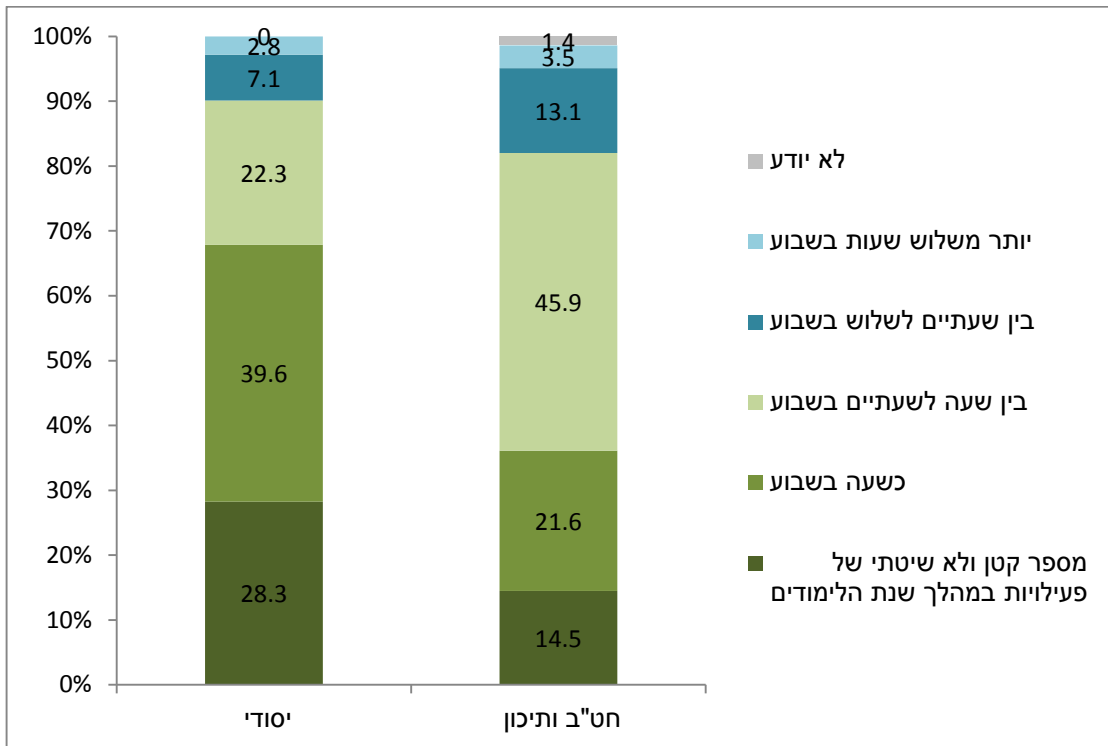
4. פעילויות בנושא דמוקרטיה וזכויות

כעת ביקשנו לבדוק האם ובאיזו מידה מתקיימות בבתי הספר פעילויות בנושאים של סובלנות, דמוקרטיה, אזרחות וזכויות. ככלל נראה כי פעילויות אלה מתקיימות באחוזים גבוהים יותר בחינוך העל-יסודי. בחטיבות הביניים ובתיכונים מתקיימות הפעילויות האלה: דיון בנושא זכויות האדם (86% מבתי הספר), שיחות בנושא סכנת הגזענות (78%), דיונים בענייני דיומא בנושאים חברתיים ומדיניים (74%), ביקורים במוסדות שלטון כמו הכנסת או העירייה (72%) וחינוך לשלום (61%). בבתי הספר היסודיים מתקיימות הפעילויות האלה: דיון בנושא זכויות האדם (65% מבתי הספר), חינוך לשלום (62%), שיחות בנושא סכנת הגזענות (60%), דיונים בנושאים חברתיים ומדיניים (58%) וביקורים במוסדות השלטון (53%). ברוב בתי הספר – 67.5% מחטיבות הביניים והתיכונים ו-62% מבתי הספר היסודיים – הפעילויות הללו מתקיימות במשך כשעה עד שעתיים בשבוע. בבתי הספר המקיימים פעילויות אלה אחוז גבוה מאוד מהמנהלים ענו שרוב הכיתות או כולן משתתפות בהן (75% מהמנהלים של בתי הספר היסודיים, ו-90.5% מהמנהלים בחטיבות ביניים ותיכונים).

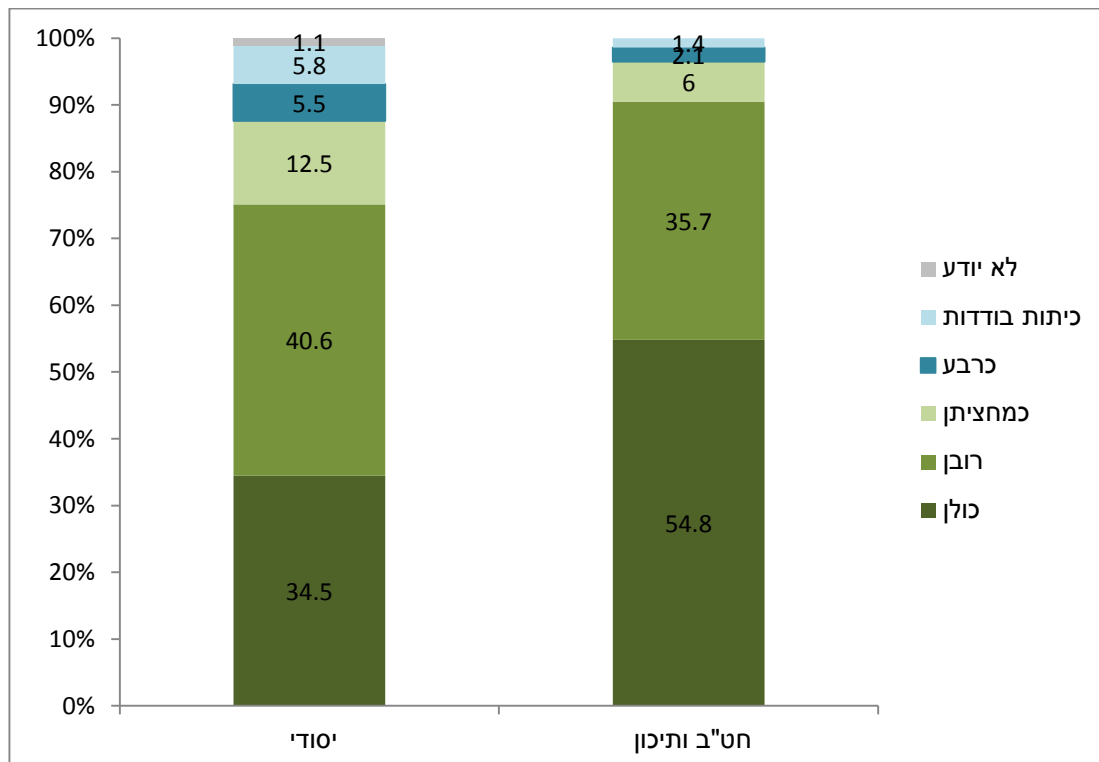
תרשים 15: האם בבית הספר שלכם מתקיימת אחת או יותר מהפעילויות הבאות? (אחוזים, כלל המדגם, סקר מנהלי יסודי וסקר מנהלי על-יסודי)

תרשים 16: בממוצע, בבית הספר שאת/ה מנהל/ת, איזה חלק מזמן ההוראה בכיתות תופס העיסוק בפעילויות שהוצגו בשאלה הקודמת? (אחוזים, רק בתי ספר שאחת מן הפעילויות הללו מתקיימת בהם, סקר מנהלי יסודי וסקר מנהלי על-יסודי)

תרשים 17: בממוצע איזה חלק מן הכיתות בבית הספר נחשף לדיונים בנושאים הללו? (אחוזים, רק בתי ספר שאחת מן הפעילויות הללו מתקיימת בהם, סקר מנהלי יסודי וסקר מנהלי על-יסודי)

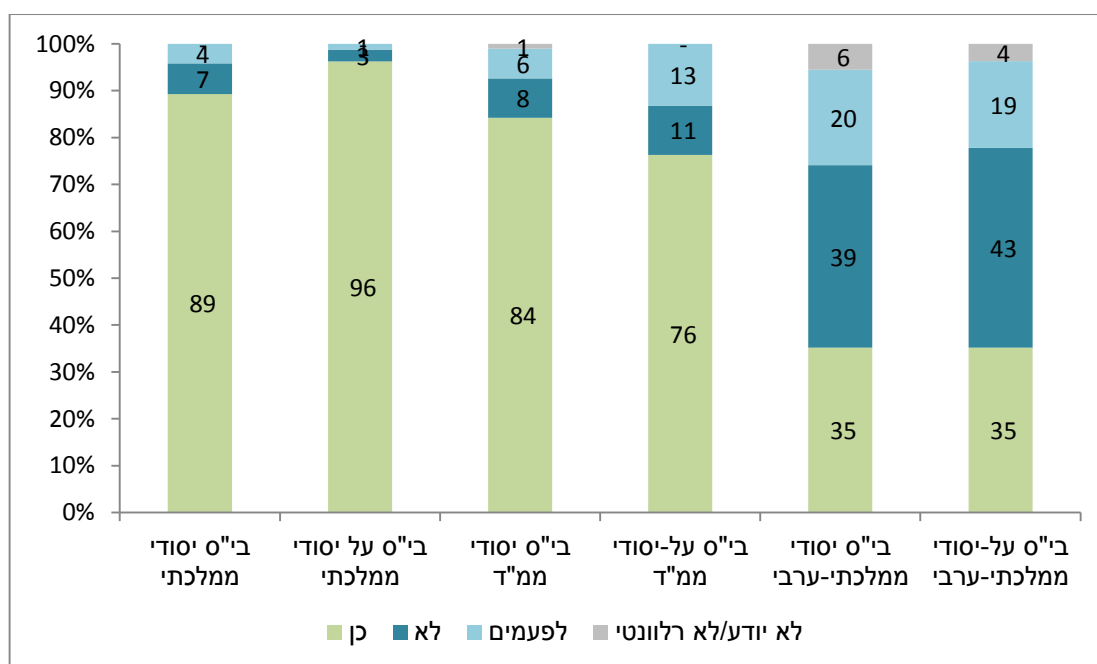

בסקר מנהלי בתי הספר היסודיים ניסו לברר מעט יותר במפורט מהי מידת המעורבות הפנים בית ספרית והחיצונית ביוזמות אלה. מן התשובות עולה כי בפעילויות מעורבים מורים רבים בבית הספר: 60% מן המנהלים דיווחו כי רוב המורים או כולם מעורבים בהנחיית הדיונים, וכ-25% דיווחו כי כמחצית מהמורים מעורבים בכך. 44% מן המנהלים אמרו שבית הספר מארגן השתלמויות מוסדיות בנושאים אלו או מעודד מורים להשתתף בהשתלמויות כאלה מחוץ למוסד, ואילו 52% דיווחו שבית הספר אינו מארגן השתלמויות כאלה. כ-33% מן המנהלים דיווחו כי בפעילויות מעורבים גורמים שאינם חלק ממערכת החינוך הרשמית: עמותות, ארגונים לשינוי חברתי, תנועות נוער, גופים עירוניים ועוד.

המשכנו ושאלנו האם בבתי הספר מצוינים שני מועדים שקשורים קשר הדוק בחינוך לערכים דמוקרטיים: יום הזיכרון הממלכתי ליצחק רבין שחל ב"ב בחשוון, ויום זכויות האדם הבינלאומי שחל ב-10 בדצמבר. 79% ממנהלי בתי הספר היסודיים ו-76% ממנהלי חטיבות הביניים והתיכונים ענו כי בבית הספר שלהם מציינים את יום הזיכרון ליצחק רבין; ו-50% ממנהלי בתי הספר היסודיים ו-53% ממנהלי חטיבות הביניים והתיכונים ענו כי בבית הספר שלהם מציינים את יום זכויות האדם.

בפילוח לפי זרם חינוך ניתן לראות כי יום הזיכרון לרבין אינו מצוין ברוב בתי הספר בזרם הממלכתי-ערבי: 35% בלבד מבתי הספר היסודיים בזרם הממלכתי-ערבי מציינים יום זה, לעומת 84% בזרם הממלכתי-דתי ו-89% בזרם הממלכתי. מגמה דומה נתגלתה בדיווחיהם של מנהלי חטיבות הביניים והתיכונים: יום זה מצוין ב-35% בלבד ממוסדות החינוך העל-יסודי בזרם הממלכתי-ערבי, לעומת 76% בזרם הממלכתי-דתי ו-96% בזרם הממלכתי.

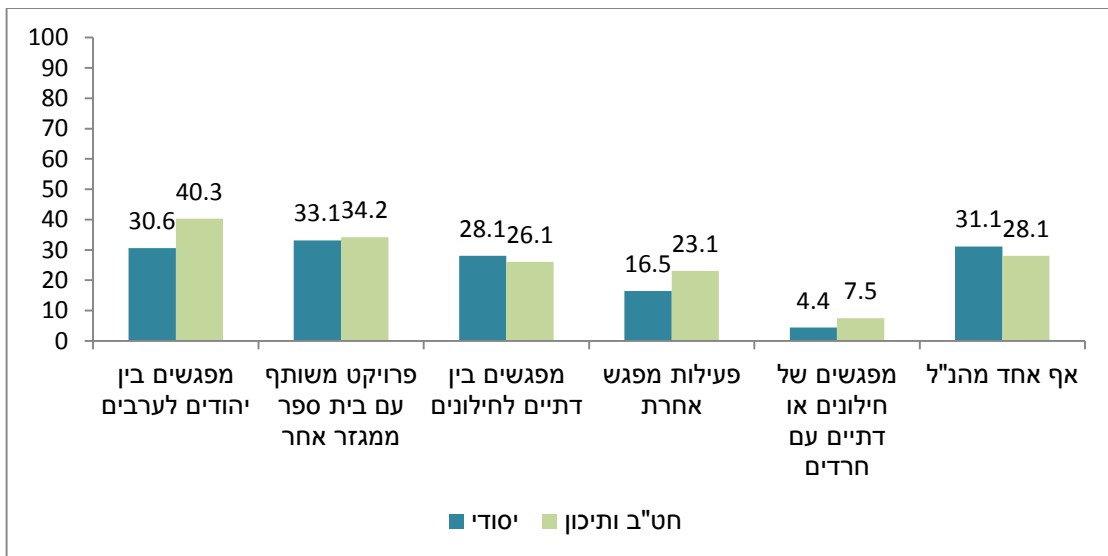
תרשים 18: האם בבית הספר שאת/ה מנהל/ת מציינים כל שנה את יום הזיכרון ליצחק רבין שחל ב"ב בחשוון? (אחוזים, לפי זרם חינוך, סקר מנהלי יסודי וסקר מנהלי על-יסודי)

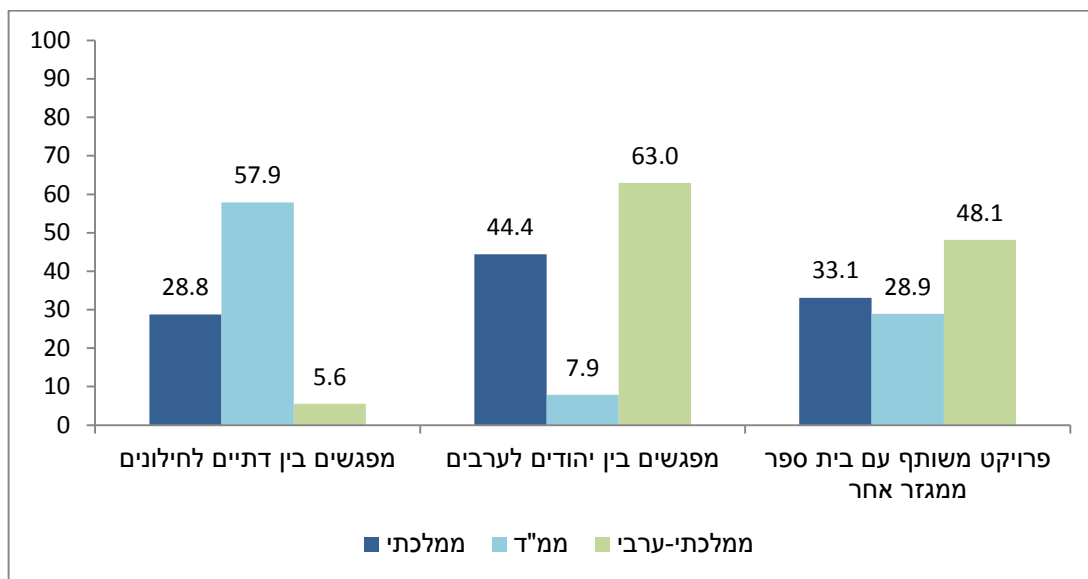
5. מפגשים בין מגזרים

כעת בדקנו אילו פעילויות מפגש בין מגזרים בחברה הישראלית מתקיימים בבתי הספר. ברוב בתי הספר – 69% מבתי הספר היסודיים ו-72% מחטיבות הביניים והתיכונים – מתקיים מפגש בין-מגזרי כלשהו. סוגי המפגשים הנפוצים ביותר הם מפגשים בין יהודים וערבים (31% מבתי הספר היסודיים ו-40% מחטיבות הביניים והתיכונים), פרויקט משותף עם בית ספר ממגזר אחר (33% מהיסודיים, 34% מהתיכונים) ומפגשים בין דתיים לחילונים (28% מהיסודיים, 26% מהתיכונים). כשפילחנו את שלושת סוגי המפגש העיקריים לפי זרם חינוך, עלה שבבתי הספר העל-יסודיים פעילות מפגש בין יהודים וערבים מתקיימת באחוז גבוה יחסית בזרם הממלכתי (63% מבתי הספר) ובזרם הממלכתי-ערבי (44%), אך כמעט שלא בזרם הממלכתי-דתי (8% בלבד). לעומת זאת, מפגשים בין דתיים וחילונים מתקיימת ברוב בתי הספר הדתיים (58%) אך באחוז נמוך יותר בבתי הספר הממלכתיים (29%).

תרשים 19: האם בבית הספר שלכם מתקיימת אחת או יותר מהפעילויות הבאות? (אחוזים, כלל המדגם, סקר מנהלי יסודי וסקר מנהלי על-יסודי)

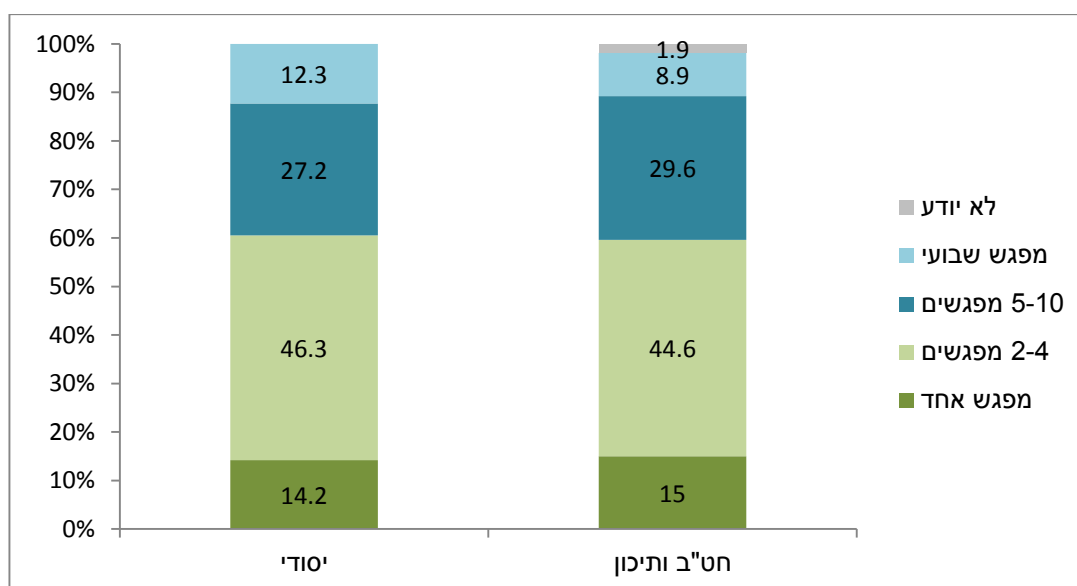

תרשים 20: האם בבית הספר שלכם מתקיימת אחת או יותר מהפעילויות הבאות? (אחוזים, לפי זרם חינוך, סקר מנהלי על-יסודי)

יצוין כי ברוב המקרים פעילויות המפגש הן חד-פעמיות ולא מתמשכות: ברוב בתי הספר שבהם מתקיים אחד מסוגי המפגשים, מדובר במפגש אחד עד ארבעה מפגשים בלבד בשנה (כ-60% מבתי הספר). רק במספר קטן של בתי ספר מתקיים מפגש שבועי עם אחד המגזרים האחרים (12% מבתי הספר היסודיים, 9% מהתיכונים). כשבדקנו כמה מתלמידי בתי הספר משתתפים בפעילות המפגש התברר שבמחצית מבתי הספר (הן היסודיים והן העל-יסודיים) מדובר בכיתה אחת או בשכבה אחת בלבד המשתתפת במפגש, ובמחצית האחרת בכמה שכבות או בכלל התלמידים.

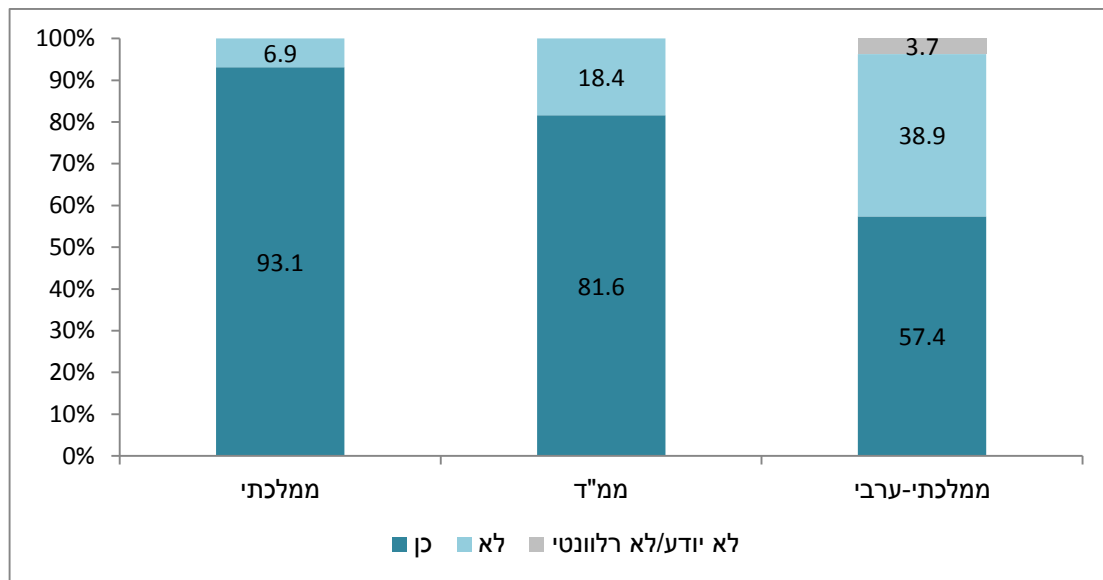
תרשים 21: כמה מפגשים מתקיימים במהלך השנה? (אחוזים, רק בתי ספר שמקיימים מפגשים, סקר מנהלי יסודי וסקר מנהלי על-יסודי)

6. פעילות בנושא הבחירות לכנסת

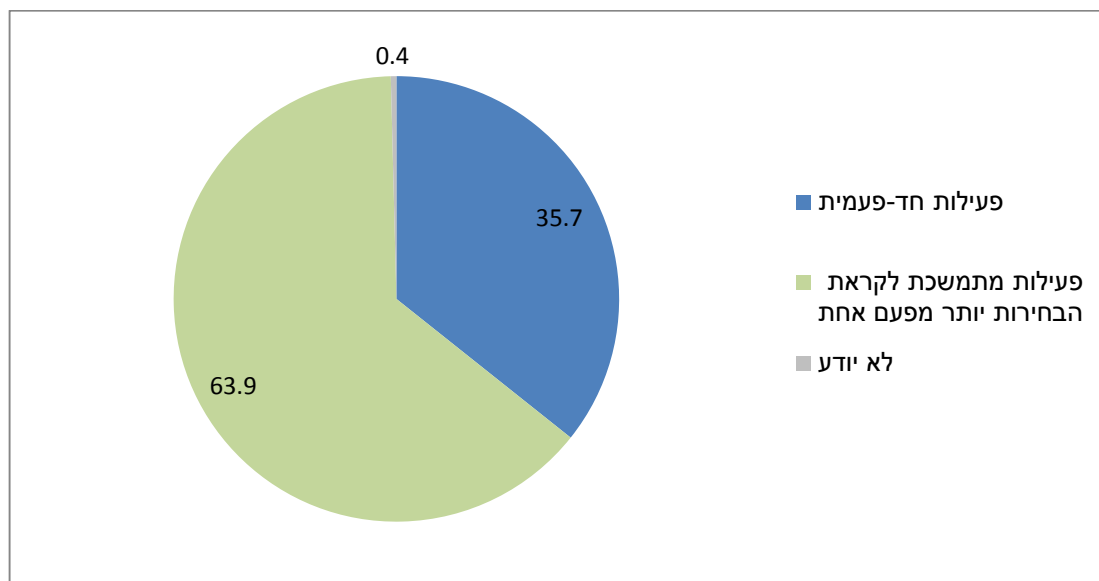
לנוכח העובדה כי רק לאחרונה התקיימו הבחירות לכנסת ה-20, עניין אותנו לדעת באיזו מידה התייחסו בתי הספר לאירוע דמוקרטי חשוב זה. שאלנו על נושא זה בסקר מנהלי החינוך העל-יסודי בגלל חשיבותו לתלמידים שמתקרבים לגיל שתהיה להם זכות בחירה. ואכן, ב-83% מחטיבות הביניים והתיכונים התקיימה פעילות בקשר לבחירות האחרונות לכנסת. הפעילות אמנם התקיימה ברוב בתי הספר בשלושת זרמי החינוך שבדקנו, אך בלט כלפי מטה הזרם הממלכתי-הערבי, שבו התקיימה פעילות ב-57% בלבד מבתי הספר לעומת 82% בזרם הממלכתי-דתי ו-93% בזרם הממלכתי.

תרשים 22: האם בבית הספר שלכם התקיימו פעילויות בקשר לבחירות האחרונות לכנסת? (אחוזים, לפי זרם חינוך, סקר מנהלי על-יסודי)

בבתי הספר שהתקיימה בהם פעילות בקשר לבחירות היא הייתה לרוב מתמשכת (64% מבתי הספר). הפעילות הועברה ברוב כיתות הלימוד, ובשיעור גבוה במיוחד בכיתות ט' (98% מן הכיתות), י"א (93%) וי"ב (89%). ב-56% מבתי הספר התקיים שיעור שבועי בנושא, וב-54% התקיים יום שיא – פעמים רבות במתכונת של מדגם בחירות, כמו שעולה מדיווחיהם המילוליים של המנהלים. 8% מבתי הספר יזמו פרויקט חקר בנושא הבחירות לכנסת.

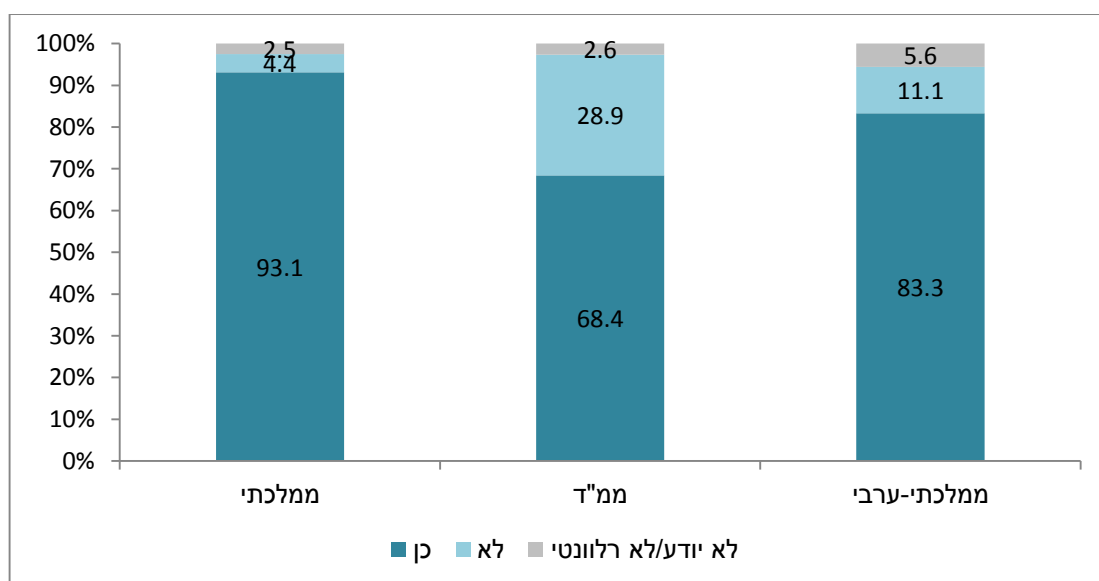
תרשים 23: מה היה היקף הפעילות בנושא הבחירות האחרונות לכנסת? (אחוזים, רק בתי ספר שהתקיימה בהם פעילות בנושא הבחירות, סקר מנהלי על-יסודי)

7. פעילות בנושא סובלנות וגזענות

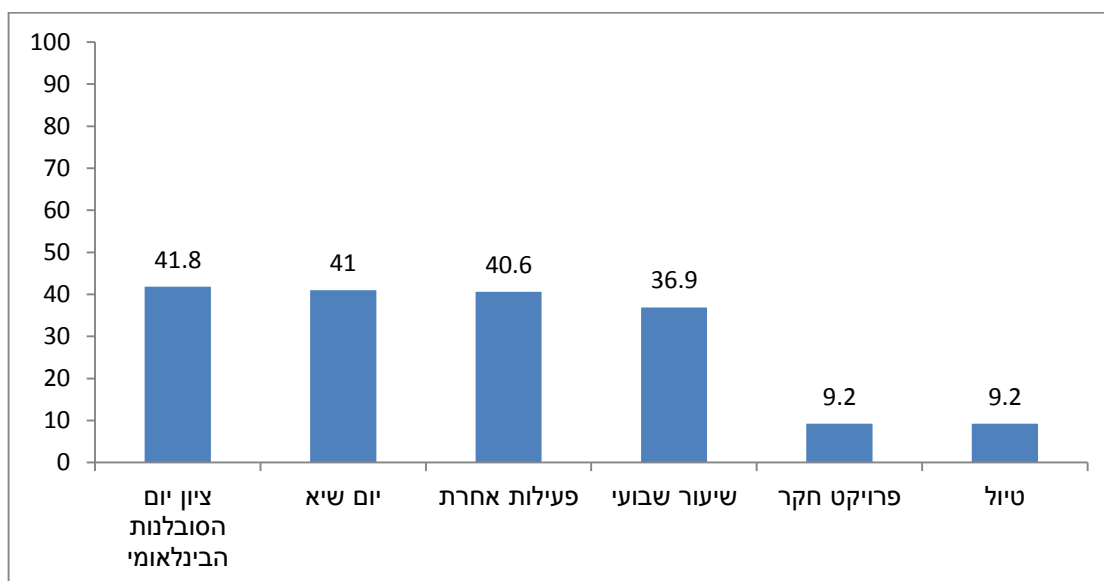
נושא נוסף ששאלנו עליו את מנהלי חטיבות הביניים והתיכונים הוא הפעילות בנושא הסובלנות והמאבק בגזענות. לפי דיווחי המנהלים, ב-84% מבתי הספר העל-יסודיים מתקיימת פעילות בנושא זה. בפילוח על פי זרם חינוך מצאנו כי הפעילות מתקיימת ב-93% מבתי הספר הממלכתיים, ב-83% מבתי הספר בזרם הממלכתי-ערבי ובשיעור מעט נמוך יותר (68%) בזרם הממלכתי-דתי.

תרשים 24: האם בבית הספר שלכם מתקיימות פעילויות בנושא סובלנות וגזענות? (אחוזים, לפי זרם חינוך, סקר מנהלי על-יסודי)

בבתי הספר העל-יסודיים המקיימים פעילות בנושא יותר מ-80% מן המנהלים ענו שהיא התקיימה בכל כיתות הלימוד בבית ספרם. הפעילויות העיקריות שהתקיימו בנושא זה הן ציון יום הסובלנות הבינלאומי (42% מבתי הספר), יום שיא (41%), ושיעור שבועי (37%). ב-43% מבתי הספר שהתקיימה בהם פעילות כלשהי בנושא הסובלנות והגזענות היו מעורבים גורמים שאינם חלק ממערכת החינוך הרשמית.

תרשים 25: אילו פעילויות נערכות בבית ספרך בנושא סובלנות וגזענות? (אחוזים, רק בתי ספר שהתקיימה בהם פעילות בנושא, סקר מנהלי על-יסודי)

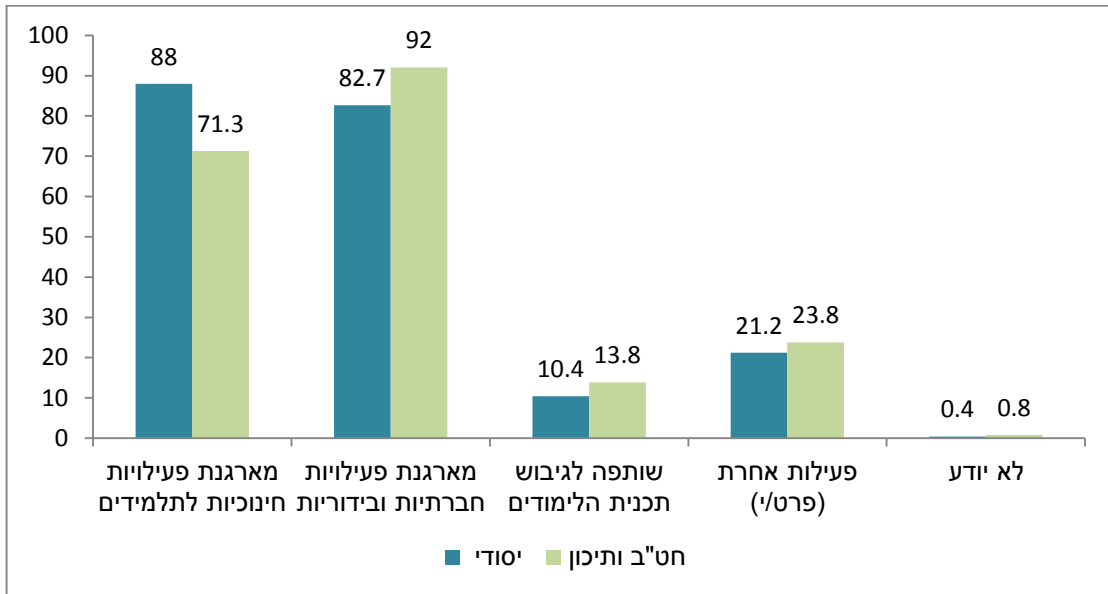
8. מועצת תלמידים

לפי פרסומי משרד החינוך מטרתה של מועצת התלמידים לייצג את תלמידי בית הספר לפני ההנהלה, להגן על זכויות התלמיד, לדאוג לרווחת התלמידים ולפעילות חברתית ולייצג קבוצות ייחודיות בבית הספר.² נוסף על כך מועצת התלמידים היא התנסות מכלי ראשון של התלמידים בפרקטיקות דמוקרטיות. עניין אותנו אפוא להבין מהו היקף פעילותן של מועצות התלמידים וכיצד הן פועלות. 85.5% מהמנהלים בחינוך היסודי ו-88.5% מהמנהלים בחטיבות הביניים ובתיכונים דיווחו כי בבית ספרם פועלת מועצת תלמידים. בפילוח לפי זרם חינוך מצאנו כי בזרם הממלכתי-דתי האחוז מעט נמוך יותר (76% ביסודי, 79% בתיכון) בהשוואה לזרמים הממלכתי והממלכתי-ערבי, שבהם ביותר מ-90% מבתי הספר פועלת מועצת תלמידים.

לדברי המנהלים, פעילותה העיקרית של מועצת התלמידים היא ארגון פעילויות חינוכיות לתלמידים (88% ביסודי, 71% בחטיבות הביניים ובתיכון) וארגון של פעילויות חברתיות ובידוריות (83% ביסודי, 92% בתיכון). בבתי ספר מעטים מועצת התלמידים שותפה לגיבוש תכנית הלימודים (10% ביסודי, 14% בתיכון).

² מתוך "מועצת תלמידים בבית הספר: מטרות, שיתוף פעולה עם ההנהלה וייצוג במועצה הארצית", אתר משרד החינוך.

תרשים 26: מהם תחומי הפעילות/העיסוק של מועצת התלמידים? (אחוזים, רק בתי ספר שיש בהם מועצת תלמידים, סקר מנהלי יסודי וסקר מנהלי על-יסודי)

ברוב המכריע של בתי הספר התלמידים הם שבוחרים את מועצת התלמידים, ללא מעורבות של הנהלת בית הספר (90% מבתי הספר היסודיים, ו-89% מחטיבות הביניים והתיכונים). כמעט בכל בתי הספר יש נציג מטעם בית הספר - מנכ"ל חברתי או אחד המורים - שמלווה את מועצת התלמידים בפעילותה.

תרשים 27: כיצד חברי מועצת התלמידים נבחרים? (אחוזים, רק בתי ספר שיש בהם מועצת תלמידים, סקר מנהלי יסודי וסקר מנהלי על-יסודי)

סיכום

דוח זה, שמבוסס על סקר רחב היקף שנערך בקרב מנהלי בתי ספר בישראל, מציג תמונת מצב של המתרחש במערכת החינוך הישראלית בכל הקשור לחינוך לדמוקרטיה, בעיקר מתוך התבוננות בסוגי הפעילות החינוכית בבתי הספר. הדוח בדק באופן אמפירי מהם סוגי הפעילות והיקף הפעילות בכל אחד מן התחומים השוכנים תחת הכותרת הרחבה של "החינוך לדמוקרטיה".

ככלל מצאנו כי קיימת מנהלי בתי הספר מחויבים מאוד לעיסוק בנושא החינוך לדמוקרטיה, ורובם סבורים כי נושא זה רלוונטי מאוד לתלמידיהם. מחויבות זו באה לידי ביטוי בכך שרוב המנהלים העידו שלימדו בעצמם שיעורים בנושא. עם זאת הכשרת המורים בנושא החינוך לדמוקרטיה לוקה בחסר: רוב המנהלים מעידים כי המורים בבית ספרם אינם משתלמים בנושא זה, וגם כשהם משתלמים, מדובר במספר לא גבוה של מורים מתוך צוות בית הספר.

מאפיין נוסף שבלט בנתונים הוא ההבדל בין הזרמים מבחינת היקף העיסוק בחינוך לדמוקרטיה. ככלל הזרם הממלכתי מצטייר ככזה שהחינוך לדמוקרטיה מתקיים בו בהיקף הנרחב ביותר, כשברוב המקרים הזרם הממלכתי-ערבי עוסק בנושאים אלה במידה בינונית-גבוהה, והזרם הממלכתי-דתי במידה בינונית.

כדי להבין טוב יותר את הנקודות לשימור ולשיפור בכל הקשור למצב מערכת החינוך בנושא החינוך לדמוקרטיה, נסכם את הממצאים הכלליים:

1. נושא האזרחות נלמד כמעט בכל בתי הספר, כשברוב המקרים המקצוע נלמד בממוצע בהיקף של שעה עד שעתיים בשבוע. בבתי הספר היסודיים המקצוע נלמד במסגרת השיעורים במקצוע "מולדת, חברה ואזרחות". עם זאת ההגדרה הכוללנית של המקצוע מביאה לידי כך שלא פעם בזרמים הממלכתי-דתי וממלכתי-ערבי העיסוק בחינוך לדמוקרטיה במסגרת השיעורים אינו גבוה. בחטיבות הביניים ובבתי הספר התיכוניים מקצוע האזרחות נלמד באופן נרחב בעיקר בכיתות "א ו-ב", כלל הנראה בגלל ההכנה לבחינת הבגרות, וכמעט שאינו נלמד בכיתות ז' ו-ח'. מן הראוי לחשוב אם כדאי ואפשר להביא לכדי כך שמקצוע זה יילמד באופן נרחב יותר גם בכיתות הנמוכות יותר בחינוך העל-יסודי.

2. תכנית "האחר הוא אני" מופעלת באופן נרחב ביותר בבתי הספר היסודיים ובאופן נרחב למדיי בחינוך העל-יסודי. במסגרת התכנית קיימת התייחסות רבה לקבוצת בעלי המוגבלויות והתייחסות בינונית לערבים, לדתיים, ליהודים ולחילונים. בולטת ההתייחסות המצומצמת ל"אחר" הערבי בחינוך הממלכתי-דתי. עוד עולה שרק בשליש מבתי הספר שמפעילים את התכנית מוקדש לנושא שיעור שבועי, וברוב המקרים מדובר בפעילות שיא חד-פעמית.

3. פעילויות בנושאי דמוקרטיה וזכויות דוגמת דיונים בנושאי זכויות האדם, גזענות ונושאים אקטואליים או ביקורים במוסדות שלטון מתקיימים כמעט בכל בתי הספר. בפעילויות אלה משתתפים רוב התלמידים ורוב מורי בית הספר מעורבים בהן. יצוין כי בשליש מן המקרים מעורבים באירועים אלה עמותות וארגונים שאינם חלק ממערכת החינוך הרשמית. יום הזיכרון ליצחק רבין מצוין ברוב בתי הספר, אם כי מעט פחות בזרם הממלכתי-ערבי.

4. מפגשים בין מגזרים – יהודים וערבים, דתיים וחילונים ועוד – מתקיימים ברוב בתי הספר. מפגשים בין ערבים ויהודים מתקיימים במידה בינונית בזרמים הממלכתי והממלכתי-ערבי וכמעט שלא בזרם הממלכתי-דתי. ברוב המקרים המפגש הוא חד-פעמי או שנערכים מפגשים אחדים, ורק באחוז קטן מאוד מן המקרים הפעילות היא שבועית. כלומר אף שמפגשים מתקיימים, לנוכח היקפם המצומצם עולה השאלה מה מידת האפקטיביות שלהם בכל הנוגע לחינוך לדמוקרטיה.

5. פעילות לקראת הבחירות לכנסת התקיימה ברוב בתי הספר ובאופן נרחב יותר בבתי הספר העל-יסודיים. נתון מעורר מחשבה - בעיקר לנוכח שיעורי ההצבעה הנמוכים בבחירות לכנסת במגזר הערבי בשני העשורים האחרונים - הוא המידה המועטה יחסית של הפעילות לקראת הבחירות לכנסת בבתי הספר הערבים בהשוואה למגזר היהודי.

6. פעילות בנושא סובלנות וגזענות התקיימה ברוב בתי הספר, אם כי באופן מצומצם יותר בזרם הממלכתי-דתי. גם במקרה זה רק בכ-33% מן המקרים ההתייחסות לנושא הייתה במסגרת שיעור שבועי, וברוב המקרים היה מדובר בפעילויות חד-פעמיות ובימי שיא.

7. ברוב בתי הספר פועלת מועצת תלמידים. ברוב המקרים התלמידים הם שבחורים את המועצה ומורה או מדריך חברתי מסגל בית הספר מלווה אותה. ברוב המקרים תפקידה של מועצת התלמידים לארגן תכניות חינוכיות או חברתיות לתלמידים, ורק בבתי ספר מעטים היא שותפה באופן מהותי יותר בדיון בנושאים ניהוליים כמו למשל שותפות בגיבוש תכנית הלימודים.

נספח – שיטת מחקר

סקר מנהלי בתי הספר בישראל הוזמן על ידי פורום דב לאוטמן למדיניות החינוך על מנת שישמש כבסיס נתונים אמפירי וכמצע לדיון על המתרחש כיום בתחום החינוך לדמוקרטיה בבתי הספר בישראל. הסקר בוצע בפועל על ידי מרכז גוטמן לסקרים במכון הישראלי לדמוקרטיה בראשות פרופ' תמר הרמן. הסקר נערך ונותח על ידי חנן כהן בהנחיית פרופ' הרמן. הסקר הופץ לנשאלים תוך שימוש בפלטפורמת הסקרים האינטרנטית scout וכלל שתי גרסאות: האחת יועדה למנהלי בתי ספר יסודיים (כיתות א'-ו' או א'-ח') והשנייה למנהלי חטיבות ביניים ותיכונים (כיתות ז'-ט, ז'-י"ב, ט'-י"ב).

הסקרים הופצו בתאריך 7.5.15, על ידי מינהל תקשוב, טכנולוגיה ומערכות מידע במשרד החינוך ל-2222 מנהלי בתי ספר יסודיים ו-1279 מנהלי בתי ספר על-יסודיים. תזכורת נשלחה למנהלים בתאריך 13.5.15. הסקר נסגר למענה בתאריך 15.5.2015. על הסקר ענו במלואו 595 מנהלי ב"ס יסודי ו-295 מנהלי ב"ס על-יסודי. לפיכך, שיעור ההיענות לסקר היה 26.7% בקרב מנהלי היסודי ו-23.1% בקרב מנהלי העל-יסודי, שיעור שנחשב גבוה מאוד בסוג כזה של סקרים.